

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІОСИСТЕМИ*

Марія БРИГАДИР

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціальної роботи

Національного економічного університету, м. Тернопіль

СоругідН* © 2008

Організоване довкілля функціонує за системою певних умов і механізмів, а відтак управління ними вимагає особливого методологічного підходу, який би на належному рівні обґрунтував методи пізнання та вивчення соціуму. Нами підтримується інноваційна вітакультурна методологія (А. В. Фурмана), яка засобами спільної мислєдіяльності творить єдине, цілісне поле дослідження складних соціосистем.

Соціосистема – це специфічна форма організації співжиття носіїв розуму, що схожа за функціонуванням до екосистеми. Остання забезпечує життєдіяльність біологічних істот за певними законами. Організована діяльність є важливою умовою співіснування людей. Взірці такого об'єднання зустрічаються і в природі (бджоли, терміти, пацюки). Істота в такій системі виконує свою функцію, спонукання до якої знаходиться в межах природи інстинктів. Люди організовують свою діяльність раціонально, відповідно до поставленої цілі, при цьому присутнє розуміння взаємодії задля задоволення потреб учасників об'єднання.

Першими формами сумісної організації співжиття людей є природні організації, або соціальні асоціації, мета створення яких – задоволення природних (базових вітальних) потреб. Досліджуючи такі об'єднання, Г. Зіммель зазначає, що в них передусім відображені інтереси індивідів [9]. З розвитком соціальних асоціацій з'являється чіткий розподіл праці, тобто утворюється система ролей, із функціональними обов'язками та правами, і водночас виникає ієрархічна управлінська вертикаль.

Соціальні асоціації є природними організаціями, їм притаманні наступні риси: добровільна участь людей, прагнення досягти спільної мети. За такими принципами організовувались армії Спарти та Древнього Риму. При цьому

* Дослідження здійснене в межах кафедральної теми "Вітакультурний простір-час соціально-психологічного пізнання дійсності" (Державний реєстраційний номер 0104U000403), затвердженою Тематичним планом науково-дослідної роботи ТНЕУ на 2005-2009 роки.

спостерігається створення та ускладнення управлінської структури, для координації сумісних зусиль, формування стійких груп та швидкого і якісного досягнення цілей. Це спричинило появу штучних організацій, у яких існували, відповідно до визначеного плану, системи зв'язків та соціальних ролей. Таким об'єднанням притаманна структурна жорсткість, стійкість. Загалом штучні соціальні організації характеризуються такими рисами: а) розгалужена ієрархічна структура управління і контролю; б) жорсткі владні відносини та форми контролю; в) безособовість статусів [5].

Поява стійких штучних організацій пов'язана із створенням професійних армій та організацією масштабних будівництв. Такі соціальні об'єднання схожі до сучасних корпорацій. Особливістю соціальних організацій є наявність у них ефекту синергії - явища прирощування зусиль людей при сумісній діяльності. Вміле об'єднання та координація дії всіх елементів у межах підрозділів робить зусилля односпрямованими, взаємоузгодженими, а відтак максимально ефективними, чим виправдовується мета появи соціальних об'єднань, забезпечується економія людських ресурсів. Коло цієї проблематики задіює спектр різноманітних питань управління, менеджменту, економіки, екології і т. ін.

Термін "організація" пізньолатинського походження, семантично означає дію, завдяки якій певному предмету, явищу чи ситуації надається внутрішня впорядкованість, узгодженість взаємодіючих частин чи елементів [5]. Термін вживається також для позначення сукупності процесів або дій, які спричинюють утворення чи вдосконалення взаємних зв'язків між частинами цілого. У соціальних науках він використовується для характеристики об'єднання людей, котрі спільно реалізують певну мету, програму або завдання і діють на основі єдиних правил і процедур поведінки. Це поняття вживається також щодо біологічних, соціальних і технічних об'єктів, зазвичай з спорідненими із ним категоріями "структура", "система". Під організацією розуміють найбільш динамічний аспект структур, систем, який визначає їх функціонування, поведінку і взаємодію [4]. При цьому розрізняють два аспекти організації - впорядкованість і спрямованість. Впорядкованість розуміється як зворотний стан до ентропії (тенденції до хаосу). Спрямованість - це відповідність структури або системи умовам її зовнішнього оточення, існування, досягнення цілей.

Науковці розрізняють два способи побудови організацій. У першому випадку вона створюється як масштабна соціальна структура задля задоволення власних потреб (скажімо, партія як інструмент політичної боротьби). Суб'єктом її може бути клас, страта, нація або певна територіальна спільноти. У підсумку творцем усієї мережі соціальних організацій є суспільство, соціальна система. Тому можна вести мову про соціоорганізаційну діяльність суспільства, його особливих сфер чи інституцій. В інших випадках організації створюються спонтанно, добровільно, як відповідь на ту чи іншу ситуацію, в якій опинилася певна множина індивідів. Це - прояв соціальної самоорганізації та самоврядування [10]. Звідси

Таблиця

**Класифікація системних підходів
(за Р. Фладом і М. Джексоном) [9]**

Види соціосистем	Унітаризм	Плюралізм	Примушування
Прості	Методологія системотехніки	Методологія стратегічних пропозицій	Методологія критичних систем
Складні	Методологія життєздатних систем	Методологія інтерактивного планування. Методологія м'яких систем	-

походить їх інша відмінність: мета організації може визначатися як ззовні, так і зсередини, шляхом активної комунікації і наступної конвенційної згоди.

Наявність соціальної організації найкраще ілюструє поширену у суспільних науках думку про додавання сил у процесі кооперації, завдяки чому й досягається новий ефект людської діяльності (так званий кумулятивний ефект). Така організована активність приводить до задоволення таких потреб, які в іншому випадку (наприклад, розірваність соціальних зв'язків) не можуть бути реалізовані. Це є свідченням того, що ціле – більше суми його складових частин, а інтеграція дає такі нові якості, котрих немає у розкладених порізно елементах. У науці їх називають системними якостями, тобто такими властивостями, які є лише у системі та існують завдяки їй.

Ефект соціальної організації – найважливіше надбання людства, його принципово нового способу існування, оскільки окремі “одиниці”, які увійшли сюди, набувають принципово нових вимірів, втрачають свою окремість, усуспільнюються. Щоправда, вони тут набувають більшої однобічності, адже починають функціонувати відповідно до цільового спрямування самої організації, вони обмежуються у своїх подальших виявах, набувають односпрямованості [7]. Організація потребує, щоб весь особистісний потенціал людини зосереджувався в одній точці перетину. Більш конкретно вона визначається як певна позиція в організації, статус або посада. За цих нових умов окремі елементи починають працювати на ціле. Ефективність організації визначається її спроможністю скоординувати роботу складових елементів задля реалізації спільної мети. Водночас односпрямована й однокерована діяльність примножує її масштаби, обсяг, інтенсивність, доцільність та ін. Отже, ефект організації визначається спеціалізацією, синхронністю, одночасністю. Це щось подібне до ефекту (у фізиці) додавання сил, тільки сам процес і загальний вигляд організації набагато складніші.

Соціальні організації беруть участь у розвитку двома шляхами: а) розвиваючи самих себе; б) впливаючи на інші соціальні організації, керівні та регулятивні інституції в напрямку визначення суспільством власної історичної перспективи та узгодження із нею структури історичної діяльності [5]. Перший шлях передбачає: а) вдосконалення всіх її структурних елементів - мети, засобів, консолідації соціогрупової структури, б) подолання існуючих суперечностей між формальною і неформальною структурами (вимагає одночасного поліпшення адміністративної системи і людських відносин), в) зняття розбіжностей між внутрішнім і зовнішнім середовищами. Це означає гуманізацію внутрішньої структури соціальної організації на основі її головного цільового призначення - підвищення ефективності організованих форм діяльності. При цьому мета є своєрідним законом існування соціальної організації, тому що остання структурно прямує до оптимального функціонування.

Соціальна організація - досить складне утворення, яке має розгалужену внутрішню будову і структуру діяльності. Вона не може мати лише одну мету, а скоріше виробляє певну їх системність. Остання завжди певним чином організована: ієрархізована за мірою значущості, складності їх досягнення; внутрішньо структурована залежно від наявних засобів і ресурсів, розподілена в часі і просторі діяльності, розмежована на окремі етапи тощо. Іншими словами, соціальна організація зазвичай має не єдину мету, а впорядковану і внутрішньо розгалужену їх сукупність ("дерево цілей"). Можна з певною достовірністю стверджувати, що чіткість визначення основної мети і внутрішня впорядкованість, узгодженість і гармонійність "дерева цілей" є одним із важливих, якщо не основним критерієм, і передумовою ефективної діяльності соціальної організації. Водночас основна мета і "дерево цілей" мають бути реалістичними, досяжними, законновідповідними (не суперечити існуючому в даному суспільстві законодавству і правопорядку), моральними (не суперечити моральним приписам, традиції та культурно-ідеологічному досвіду конкретного суспільства), відповідати наявним ресурсам, знайти певне схвалення у всіх або у більшості членів даної організації.

Так, з розвитком цивілізації організація соціуму стає все більш складною, набуваючи ознак системи, тому доречним є використання терміна "соціосистема", який би охоплював всю мережу та різноманіття зв'язків, відносин, ставлень. Пояснити функціонування такого складного утворення намагались через використання системного підходу. Так, за твердженням Л. фон Берталанфі, саме така теоретична основа вирішує наступні завдання: 1) виявлення загальних принципів та законів поведінки системи незалежно від природи складових її елементів і відносин між ними; 2) встановлення законів функціонування соціосистем, подібних до природних; 3) синтезування сучасного наукового знання і поєднання різних сфер діяльності [2]. Системний підхід творить деяку загальну науку, яка намагається дослідити та пояснити механізми функціонування соціуму як

надскладного об'єкта. Така позиція підтримується і В. Н. Садовським [3].

Незважаючи на досить поширене поняття “система”, на сьогодні не існує загальновизнаного його визначення. Система - це сукупність елементів (частин), що утворюють єдине ціле та взаємодіють один з одним і з навколишнім середовищем. Назвемо основні ознаки системи:

1. Кожна система володіє сталими зв'язками між її елементами. Систему не слід розглядати лише як сумарний вираз, конгломерат якихось елементів (купа каміння, натовп не являють собою системи). У системах не можна змінювати елементи, не порушуючи зв'язків між ними.

2. Система володіє певною якістю, що не притаманна окремим її частинам.

3. Система та її частина не можуть розглядатись ізольовано одна від одної. Найбільш яскравим прикладом є зв'язок системи з її елементами у живому організмі.

4. Зв'язки системи з її частинами сильніші за зв'язки системи або за зв'язки її елементів з іншими системами, відтак система, взаємодіючи з середовищем, є єдиним цілим.

5. Усі системи не є незмінними; вони - не вічні, оскільки їм притаманні внутрішні суперечності, зазнають зовнішніх впливів. Будь-яка система переживає періоди свого зародження, становлення, розвитку, розквіту, занепаду та загибелі [2; 3; 7].

Перераховані системоутворювальні ознаки є універсальними та характеризують усі види систем. Загальна ознака найбільш складних і значущих соціосистем - їх людська природа та сутність, а це означає, що вони створюються людьми, служать сферою діяльності та об'єктом їх впливу. Крім того, соціальним системам притаманні певні ознаки:

1) цілеспрямованість (наявність мети) системи, скажімо, організації суспільства (класи, соціальні групи створюються або об'єднуються з певними цілями);

2) наявність функцій системи (для досягнення певної мети система вдається до певних зусиль, дій);

3) прагнення до самозбереження (кожна система намагається зберегти існуючу якість, якщо вона досить високоорганізована, то не тільки пристосується, а й прагне впливати на інші системи);

4) інформаційність (існування та розвиток соціальних систем не може здійснюватися без інтенсивного обміну інформацією між системою та середовищем, між ланками однієї системи, між різними системами);

5) відкритість (передбачає інтенсивний обмін із зовнішнім середовищем інформацією, предметами тощо); вона залежить від об'єктивних (державна, службова і професійної таємниці) та суб'єктивних чинників (надумані причини, викликані бюрократизмом, необгрунтованими заборонами тощо);

6) здатність до самоуправління, тобто до підтримання свого функціонування в оптимальному для системи режимі задля збереження цілісності [10].

Вперше класифікацію системних підходів запропонували Р. Флад і М. Джексон [9]. Вона дає змогу відстежити історію розвитку системних уявлень у

соціальної сфері та менеджменті. Відповідно до визначених видів соціосистем пропонується і своя методологія системного аналізу (див. *табл.*).

Отже, всі соціосистеми розмежовуються на прості і складні. Перші визначаються такими характеристиками: невелика кількість елементів та взаємозв'язків між ними, добра організованість, легкість в управлінні, малозмінність у часі, низька залежність від оточення. Другі - утворюються з великої кількості елементів, між якими існують багаточисельні зв'язки, вони постійно еволюціонують, у них наявні підсистеми, тому управління ними складне. Проте цей поділ є досить умовним. Для детальнішого дослідження соціосистеми поділяють за ознаками виду участі: а) унітаризм - високий рівень злагоди між учасниками щодо цілей, цінностей, установок; тому всі беруть участь у прийнятті рішень; б) плюралізм - інтереси та цінності можуть не співпадати, згода досягається через компроміси, рішення приймаються всіма учасниками; в) примушування - інтерес, цінності та установки різні, що призводить до конфліктів, часто одна частина системи нав'язує свої рішення іншій.

Методологія системотехніки та життєздатних систем пропонує широкий спектр методів інженерно-технічного проектування [1], головне їх завдання полягає у вирішенні завдань оптимальної організації виробничих процесів. При цьому часто використовують методи математичного моделювання, тому людський чинник тут зовсім не враховується. Проте цей напрямок досліджень дав поштовх розвитку ідей створення штучного інтелекту, який активно розвивається сьогодні. На основі методології системотехніки розроблені програми аналізу, стратегічного планування, управління фінансами.

Використання системного підходу значно розширило межі дослідження соціосистем. Однак повне пояснення механізмів функціонування суспільства вимагає дещо іншого методологічного підходу. Різноманітність інтересів, зацікавленість та напрямків дії потребує узгодження. Для цього потрібно задіяти механізми духовного об'єднання, тобто знаходження цінностей вищого гатунку, які б акумулювали надбання соціальних організацій на єдиному підґрунті.

У дослідженні функціонування соціосистем нами пропонується використати вітакультурну методологію (за А.В. Фурманом) [11]. Так, категорія "культура" (за Б. В. Поповим [8]) цивілізаційно утверджується як своєрідна програма організації життя когнітивної спільноти. Вона водночас є високою та малодосяжною, тому що містить у собі ознаки ідеалу, вищого задуму. Формування соціальної спільноти на засадах духовної єдності дасть змогу розв'язати методологічне завдання, яке відстежили свого часу Р. Флад і М. Джексон (у таблиці методологія складних соціосистем залишалася вільною) [9].

Реальним підґрунтям управління соціальною спільнотою буде слугувати спільна мислєдіяльність, тобто об'єднання знань, ідей, ідеалів, устремлінь відбуватиметься за формулою Г. П. Щєдровицького [12], де поєднання властивостей систем на вході буде утворювати відмінні якості на виході (див. О. Є. Гу-

менюк) [6]. Утакий спосіб наукове обґрунтування функціонування складних соціосистем буде автоматично включати системний підхід, логіку як теорію, методологію як шлях дослідження і пізнання та онтологію як спосіб вивчення реальності. У вітакультурному підході саме знання починають утворювати систему і набувати всіх її вище перелічених ознак. Завдяки спільній мислєдїяльностї формуватиметься єдина науково-теоретична картина соціосистеми, яка відобразатиме її структуру і рівні існування. Результатом здійснення такої мислєдїяльностї буде новостворений модель-конфігуратор складних соціальних систем.

1. *Бригадир М.* Різновиди наукового проектування // Вітакультурний млин. - 2005. - Модуль 1. - С. 27-29.
2. *Берталанфи Л.* Общая теория систем: критический обзор // Исследования по общей теории систем. - М., 1969. - С. 23-82.
3. *Блауберг И.В., Мирский З.М., Садовский В.Н.* Системный подход и системный анализ // Системные исследования. - М., 1982. - С. 47-64.
4. *Бл^МЯ.* Исследование формальных организаций // Американская социология. - М, Прогресс, 1972. - 398 с.
5. *Гавриленко Г.М., Чепак В.В.* Соціальні організації // Науково-інформаційні та методичні матеріали: Навч. посібн. - К.: КВГІ, 1998. - С. 30-40.
6. *Гуменюк О.* Методологічна модель інноваційно-психологічного клімату // Психологія і суспільство. - 2005. - № 4. - С. 70-83.
7. *Лекторский В.А., Садовский В.Я.* О принципах исследования систем (В связи с общей теорией систем Л. Берталанфи) // Вопросы философии. - 1960. - № 8. - С. 67-69.
8. *Попов Б.* Альтернативна модель етносу та людини (кілька зауваг щодо вітацентричного підходу) // Філософська думка. - 2001. - № 4. - С. 37-54.
9. *Плотинский Ю.М.* Модели социальных процессов. - М.: Логос, 2001 - 275 с.
10. *Пригожим И., Стенгерс И.* Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. - М.: Прогресс, 1986. - 431 с.
11. *Фурман А.* Категорії вітакультурної методології як ефективний засіб аналізу і розв'язання складних проблем // Інститут експериментальних систем освіти (науково-дослідний): Інформаційний бюлетень. - Випуск 4. - Тернопіль: Економічна думка, 2004. - С. 4-7.
12. *Щедровицкий Г.П.* Избранные труды. - М.: Шк. Культ. Полит., 1995. - 760 с.

Надійшла до редакції 2.2.2008.